

ALJOŠA

I

SAMRTNIČKI ZADAH

Tijelo pokojnog jeroshimonaha oca Zosime opremili su za ukop po propisanom obredu. Umrle kaluđere i shimnike, kako je poznato ne kupaju. »Kada tko od kaluđera otiđe ka gospodu (piše u Velikom Trebniku¹), onda određeni kaluđer (to jest, koji je za to određen) pere njegovo tijelo toplom vodom, načinivši najprije spužvom (to jest grčkom spužvom) znak križa na čelu pokojnikovu, na prsima, na rukama i na nogama i na koljenima, i ništa više.« Sve je to izvršio na pokojniku sam otac Pajsij. Poslije pranja obukao ga je u kaluđersko odijelo i umotao mantijom, koju je po pravilu malo razrezao, da može pokojnika unakrst omotati. Na glavu mu je navukao kukuljaču s osmokrakim križem. Kukuljača je ostala otvorena, a lice su pokojnikovo prekrili crnim pokrovčićem. U ruke su mu stavili ikonu Spasiteljevu. Tako opremljena položili su ujutro u lijes (već davno prije toga pripravljen). Lijes su namjeravali da ostave cio dan u ćeliji (u prvoj velikoj sobi, u onoj istoj, u kojoj je pokojni starac primao braću i svjetovnjake). A kako je pokojnik bio po činu jeroshimonah, morali su jeromonasi i jerođakoni nad njim čitati evanđelje, a ne psaltir. Čitanje je otpočeo odmah poslije podušja otac Josif; otac Pajsij pak, koji je sam zaželio, da poslije čita cio dan i cijelu noć, bio je još zasad vrlo zauzet i zabrinut kao i otac nadstojnik skita, jer je odjedamput počelo izbijati i među manastirskom braćom i u gomicama svjetovnjaka, što su se strčali iz manastirskih gostio-

¹ Obrednik (ritual).

nica i iz grada, nešto neobično, neka nečuvana i čak »nepri-lična« uzrujanost i nestrpljivo očekivanje. I otac nadstojnik i otac Pajsije nastojali su iz sve snage, da po mogućnosti sti-šaju živo uzbuđen svijet. Kad se već bilo prilično razdanilo, počeli su iz grada stizati čak i takvi, koji su povelili sa sobom svoje bolesnike, a osobito djecu — kao da su namjerno čekali baš ovaj trenutak, očito se uzdajući u brzu moć ozdra-vljenja, koja su se po njihovu vjerovanju morala odmah po-javiti. I, eto, sada se tek pokazalo, koliko su se bili navikli kod nas da smatraju pokojnog starca, još za njegova života, pra-vim i velikim svecem. A među došljacima ne bijaše nipošto samo prost svijet. To očekivanje ljudi, da će se dogoditi ne-što veliko, koje je izbilo tako brzo i neprikriveno i čak nestrpljivo, i gotovo kao kakav zahtjev, činilo se ocu Pajsiju kao nesumnjiva sablazan, koju je on već poodavno naslućivao, ali koja je zapravo prelazila njegovo očekivanje. Kad bi se sreo s kojim uzbuđenim kaluđerom, otac ga je Pajsij stao koriti: »Takvo i toliko neodložno očekivanje nečeg ve-likog«, govorio je on, »lakoumnost je, koja je moguća jedino među svjetovnjacima, a nama neprilična.« Ali su ga slabo slu-šali, i otac Pajsij je to primijetio s nemirom, uza sve to, što je čak i sam (ako ćemo sve po istini reći), ma da ga je uz-nemirivalo to i suviše nestrpljivo očekivanje, i nalazio u nje-mu lakoumnost i taštinu, — potajno očekivao, u dnu duše svoje, gotovo isto, što i ti uzrujani ljudi, i to je morao sam sebi priznati. Ali ipak su mu zato bili neobično neugodni neki susreti, koji su izazivali u njemu, zbog nekog predosje-ćanja, veliku sumnjičavost. U gomili, koja se gurala u ćeliji pokojnikovoj, opazio je s gađenjem u duši (zbog čega se odmah prekorio), na primjer, Rakitina i kaluđera, gosta iz dalekog obdorskog manastira, koji se još uvijek zadržavao u manastiru, i obojica su se učinili ocu Pajsiju odjedamput zbog nečeg jako sumnjivima, — iako mu se nisu samo njih dvojica činili sumnjivi. Među onima, koji su se uzrujavali, obdorski kaluđer najviše se bio uzvrpoljio. Mogao si ga vi-djeti svuda i na svim mjestima: svuda je raspitivao, svuda prisluški-vao, svuda prišaptavao s nekim osobitim tajanstve-nim izgledom. Izraz njegova lica izražavao je krajnju nestr-pljivost i neku razdraženost, što se očekivano tako dugo ne zbiva. A što se Rakitina tiče, on se našao, kako se kasnije pokazalo, tako rano u skitu po osobitom nalogu gospođe

Hohlakove. Ovu je dobru, ali slaba karaktera gospođu, tek što se probudila i saznala za smrt pokojnikovu, obuzela odjedamput tako plahovita radoznalost, da je odmah poslala Rakitina s nalogom, da na sve pazi, i da joj s mjesta pismeno javlja, otprilike svako pola sata, *o svemu, što će se dogoditi*. Ona je držala Rakitina najpobožnijim i najbogobojažljivijim mladićem — tako je umio da se sa svakim ophodi i da ugađa svačijim željama, ako je samo vidio, da će otud imati i najmanju korist. Dan je bio vedar i svijetao, i mnogi došljaci bogomoljci skupljali su se oko skitskih grobova, kojih je bilo najviše oko crkve, ali i po cijelom skitu. Obilazeći skit, otac se Pajsij odjedamput sjeti Aljoše, a i toga, da ga već dugo nije vidio gotovo još od noćas. Ali tek što ga se sjetio, spazio ga odmah u najudaljenijem kutu skita, gdje sjedi kraj ograde na nadgrobnom kamenu nekog odavno umrlog kaluđera, koji je bio čuven sa svojih djela. Sjedio je leđima okrenut skitu, licem prema ogradi, i kao da se skrivaše za spomenikom. Kad mu se otac Pajsij sasvim približi, opazi da skriva lice dlanovima, te da plače, iako nečujno, ali gorko, i da mu se cijelo tijelo trese od jecanja. Otac Pajsij postaja časak više njega.

— Dosta, dragi sine, dosta, prijatelju, — reče on napoljetku čuvstveno, — zašto plačeš? Raduj se, a ne plači. Zar ne znaš, da je ovaj dan najvčci od svih *njegovih* dana? Sjeti se samo, gdje je on sad, u ovom trenutku, sjeti se samo!

Aljoša ga pogleda, otkri svoje lice, naduveno od plača kao u malena djeteta, ali se odmah, ne progovorivši ni riječi, okrenu i ponovo prekri lice dlanovima.

— No, pa neka, plači, — progovori otac Pajsij zamišljeno, — pa neka, plači, Krist ti je poslao suze. »Nježne suze tvoje samo su duševni odmor, i one će samo razveseliti tvoje milo srce« nadoveza on već u sebi, odlazeći od Aljoše i misleći o njemu s ljubavlju. A otišao je naglo, jer je osjetio, da će i on možda briznuti u plač, gledajući u nj. Vrijeme je međutim protjecalo, službe i pomeni za pokojnika odvijali su se u manastiru svojim redom. Otac Pajsij opazi opet oca Josifa kod lijesa i ponovo preuze od njega čitanje evanđelja. Ali još nisu bila ni tri sata poslije podne, kad se desi nešto, o čemu sam spomenuo još na kraju prošle knjige, nešto, što nije nitko kod nas očekivao i što je bilo toliko protivno sveopćem nadanju, da se, ponavljam, podrobna i glupa pri-

povijetka o tom događaju sve do danas neobično živo sačuvala u našem gradu i u cijeloj našoj okolici. Ovdje ću nadodati sa svoje strane: meni je gotovo odvratno da spominjem taj glupi i sablažnjivi događaj, koji je zapravo običan i prirodan, i ja ga, razumije se, ne bih nikako ni spominjao u svojoj pripovijetki, da nije utjecao neobično silno i na izvjestan način na dušu i srce glavnog, ali tek *budućeg* junaka moje pripovijetke, Aljošu, te izazvao u njemu prijelom i prevrat, koji je potresao, ali i konačno učvrstio njegovo mišljenje, za cio život i s izvjesnim ciljem.

A sad da nastavim pričanje: kada su još prije zore položili u lijes starčevo tijelo, spremljeno za ukop, i iznijeli ga u prvu, veliku sobu za primanje, izbilo je među onima, koji su se nalazili pored lijesa, pitanje: da li da otvore prozore? Ali to pitanje, koje je nabacio netko uzgred i slučajno, ostalo je bez odgovora i gotovo neopaženo — tek ako su se neki od prisutnih obazreli na nj u sebi i jedino u tom smislu, da je prava glupost očekivati, da će tijelo takva pokojnika trunuti i širiti oko sebe samrtnički zadah, glupost dostojna sažaljenja (ako ne i podsmijeha) i koja pokazuje samo slabu vjeru i lakoumnost onog, koji je to pitanje postavio. Svi su, naime, očekivali nešto sasvim protivno. I, eto, odmah poslije podneva otpočelo je nešto, što su oni, koji su izlazili i ulazili, tek šutke i u sebi opažali, jer se svaki bojao da saopći kome drugome misao, koja je ponikla u njemu. Ali oko tri sata popodne opažalo se već tako jasno i nesumnjivo, da je vijest o tome proletjela u tren oka cio skit i obletjela sve bogomoljce, posjetioce skita, odmah zatim doprla u manastir i prenerazila sve manastirce, a najzad za vrlo kratko vrijeme, stigla u grad i ondje uzrujala sve, i one, koji vjeruju, i one, koji ne vjeruju. Oni, koji ne vjeruju, oni su se obradovali, a što se tiče onih, koji vjeruju, među njima su se našli neki, koji su se više obradovali od onih, koji ne vjeruju, jer »ljudima je mio pad pravednika i sramota njegova«, kako reče sam pokojni starac u jednoj pouci svojoj. Radilo se o tome, što se iz lijesa počeo širiti malo pomalo, i postepeno, sve jače, osjetljiv samrtnički zadah, koji se oko tri sata poslije podne već sasvim jako osjećao i postepeno bivao sve jači. Odavno već nije bilo, a niti se itko sjećao u svojoj prošlosti našeg manastira takve sablazni, grubo razuzdane, inače čak i nemoguće, kakva je izbila odmah iza tog doga-

đaja čak među kaluđerima. Kasnije, već poslije mnogo godina, neki su se razumni kaluđeri, sjećajući se potanko cijelog tog dana, čudili i užasavali, na koji je način mogla sablazan dostići tolike razmjere. I prije toga se dešavalo, da su umirali kaluđeri, čiji je čist i pravedan život bio svima očit, starci bogobojažljivi, a međutim se i iz njihovih smjernih ljesova širio samrtnički zadah, kako se prirodno kod svih mrtvacu pojavljuje, ali to nije izazivalo ni sablazni pa čak ni najmanje uzrujanosti. Dakako, da je bilo kod nas i nekih već odavno umrlih, o kojima se još živo sačuvala uspomena u manastiru, čiji ostaci nisu po predanju trunuli, što je dirljivo i tajanstveno djelovalo na braću i sačuvalo se u njihovoj svijesti, kao nešto divno i čudesno, i kao obećanje, da će u budućnosti poteći od grobova njihovih još veća slava, samo kad voljom božjom dođe tome doba. Tako se osobito sačuvala uspomena na starca Joba, koji je doživio stotinu i pet godina, bio čuven isposnik, veliki posnik i šutljivac, te umro davno, još desetih godina našeg stoljeća, i čiji su grob pokazivali s osobitim i izvanrednim poštovanjem svih bogomoljaca, koji su prvi put došli u manastir, spominjući tom zgodom tajanstveno nekakve velike nade. (To je onaj grob, na kome je otac Pajsij zatekao jutros Aljošu gdje sjedi). Osim na ovog starca, koji je već odavno umro, bila je isto tako živa uspomena i na velikog oca jeroshimonaha, oca Varsofija, koji je zapravo nedavno umro, — onog istog, od koga je otac Zosima preuzeo staraštvo i koga su još za života njegova svi bogomoljci, što su dolazili u manastir, otvoreno držali sumahnitim. O obojici sačuvalo se predanje, da su ležali u svojim ljesovima kao živi, te da su ih sahranili bez ikakva traga truljenja, i da su im čak lica u ljesovima nekako sjala. A neki su se čak točno sjećali, da se od njihovih tjelesa primjetno osjećao miris. Ali bez obzira na te toliko uvjerljive uspomene, ipak bi bilo teško objasniti onaj pravi razlog, zbog koga je došlo kod samrtničkog sanduka oca Zosime do te lakoumne glupe i pakosne pojave. Što se mene lično tiče, držim, da se tu u isto vrijeme skupilo i štošta drugo i da se steklo mnogo raznih uzroka. Među ostalim, na primjer, bijaše upravo i ona ukorijenjena mržnja na staraštvo, kao štetnu novinu, koja se duboko još uvijek skrivala u manastiru u umovima mnogih kaluđera. A onda je bila, dakako, u prvom redu zavist zbog pokojnikove svetosti,

koja je već bila priznata još za njegova života, te je čak bilo zabranjeno prigovarati tome. Jer, iako je pokojni starac i privukao mnoge, ne toliko čudesima, koliko ljubavlju, te stvorio oko sebe cio svijet onih, koji ga vole, on je baš zbog toga stvorio sebi mnoge zavidnike, a poslije ljute neprijatelje, i javne i potajne, i ne samo među manastircima, nego čak i među svjetovnjacima. Nikome, na primjer, nije učinio ništa na žao, ali se ipak govorilo: »Zašto ga drže tako svetim?« I samo to pitanje, ponavljajući se postepeno, stvorilo je najzad cijeli ponor nezasitne mržnje. I eto, zašto mislim, da su se mnogi silno obradovali, kad su osjetili zadah truleži, što se počeo širiti od njegova tijela, i to još tako brzo, jer ne bijaše prošao još ni jedan dan od njegove smrti, kao što se god našlo odmah među odanima, i među onima, koji su ga dosad poštovali, i takvih, koje je ovaj događaj ražalostio i lično dirnuo. A događaji su se, međutim, ovako odvijali.

Tek što se počeo osjećati trulež, već se i po samom izgledu kaluđera, što su ulazili u pokojnikovu ćeliju, moglo zaključiti, zašto ulaze. Uđe jedan, postoji časak i izađe, da što prije potvrdi vijest drugima, koji su napolju u gomili čekali. Od onih, što su čekali vani, neki tužno klimali glavama, a drugi ne htjedoše čak ni skrivati svoje radosti, koja je jasno izbijala iz njihovih pakosnih pogleda. I nitko ih nije više korio, nitko nije izustio ni jedne dobre riječi, što je svakako čudnovato, jer je ipak većina u manastiru bila odana pokojnom starcu: ali je tako očito sam gospod htio, da ovaj put manjina privremeno pobijedi. Naskoro su počeli dolaziti u ćeliju i svjetovnjaci, većinom obrazovani posjetioci, kako bi i oni također uhodili. Prostih ljudi je ulazilo malo, iako ih se puno tiskalo pred vratima skita. Utvrđeno je, da se osobito poslije tri sata navala svjetovnjaka pojačala, i to baš zbog te sablažnjive vijesti. Oni, koji možda ne bi taj dan nikako ni došli ili koji uopće nisu ni mislili doći, sada su namjerno došli, a među njima bijahu i neke ličnosti visoka položaja. Uostalom, red naoko nije bio još narušen, i otac Pajsij produži da čita evanđelje sigurno i otegnuto, stroga lica i glasno, kao da i ne primjećuje, što se dešava, iako je već dugo primjećivao nešto neobično. Ali i do njega su stali stizati glasovi, najprije veoma tihi, a onda sve jači i smjeliji! »Vidi se, da je sud božji drukčiji, nego čovječji!« ču odje-

damput otac Pajsij. To je bio izustio najprije jedan svjetovnjak, gradski činovnik, čovjek postariji i, koliko se o njemu znalo, vrlo pobožan, ali, rekavši ovo glasno, on je ponovio samo ono, što su kaluđeri već odavno kazivali jedan drugom u uho. Oni su već davno izustili tu očajnu riječ, i najgore bijaše to, što je s tom riječju gotovo svakog trenutka izbijalo i sve više raslo neko likovanje. Međutim, uskoro se počeo i red narušavati, i kao da su svi osjećali, da imaju prava da ga narušavaju. »I kako se ovo, moglo dogoditi«, govorili su neki kaluđeri, isprva kao da žale, »tijelo mu je malo, suho, sama kost, i otkud da se osjeća zadah?« »Dakle, bog je namjerno htio nešto da objavi«, žurno su dodavali drugi, i njihovo se mišljenje primalo bez pogovora i odmah, to više, što su opet drugi dodavali, da se zadah, koji se prirodno širi od svakog grešnog pokojnika, morao osjetiti kasnije, bar poslije jednog dana i jedne noći, a ne tako napadno brzo, a »ovaj je pretekao prirodu« dakle, ovdje ne djeluje nitko drugi, nego bog i osobito njegov prst. On je htio nešto da objavi. Ovo je mišljenje djelovalo porazno. Smjerni otac jeromonah Josif, bibliotekar i pokojnikov ljubimac, počeo je da odgovara nekim huliteljima, »da je svuda tako« i da u pravoslavlju nema takve dogme, prema kojoj ne bi tjelesa pravednika smjela istrunuti, nego da je to tek mišljenje i da se čak i u najpravoslavnijim mjestima, kao, na primjer, na Atosu, ne uznemiruju toliko zbog zadaha raspadanja, i da se ondje tjelesno raspadanje ne smatra glavnim znakom veličanja spašenih, već boja kostiju nakon što njihova tjelesa preleže najprije mnogo godina u zemlji i čak i istrunu u njoj, »i ako se nađu žute, kao vosak, to je onda najjasniji znak, da je gospod uzveličao umrlog pravednika; a ako se ne nađu žute, nego crne, onda to znači, da ga bog nije udostojao slave, — eto, kako je na Atosu, mjestu velikom, gdje se od starine čuva pravoslavije netaknuto i u najsjajnijoj čistoći«, završi otac Josif. Ali riječi smjernog oca ostale su bez utiska i čak su izazvale podrugljivo prigovaraje: »To je sve učenost i novotarija, ne vrijedi ga ni slušati« — zaključiš kaluđeri među sobom. »Nismo imali ništa manje svetih otaca, nego oni. Oni žive ondje pod Turcima, pa su sve zaboravili. U njih je odavno pravoslavlje okaljano, a ni zvona nemaju«, pridodaše najveći podrugljivci. Otac Josif se udalji tužan, to više, što ni sam nije izrekao svoje mišljenje sasvim

odlučno, već kao da i sam u nj slabo vjeruje. Ali je s tugom predviđao, da počinje nešto ružno i da čak i sama neposlušnost diže glavu. Povodeći se za ocem Josifom umukoše malo pomalo svi razumni glasovi, i nekako se tako desilo, da se svi, koji su voljeli pokojnog starca i s pobožnom poslušnošću prihvaćali ustanovu staraštva, odjedamput nečeg strašno uplašise i, kad bi se sretali, pogledahu jedan drugome plašljivo u lice. A protivnici staraštva, kao novotarije, podigoše ponosno glavu. »Od pokojnog starca Varsonofija ne samo da se nije osjećao žadah, nego se širio miris,« podsjećahu oni zlorado, »ali on nije to zaslužio staraštvom, već svojom pravednošću.« A odmah zatim osuše nedavno preminula starca osudama, pa čak i optužbama: »Nije pravo učio; on je učio, da je život velika radost, a ne smjernost u suzama« rekoše neki od najglupljih. »Vjerovao je po modi, i nije priznavao materijalne vatre u paklu« — nadođaše drugi, još gluplji. »Nije se držao strogo posta, dozvoljavao je sebi slasti, jco je slatko od višanja uz čaj, to je jako volio, i gospođe su mu ga slale. A smije li monah piti čaj?« — čulo se, gdje govore neki zavidnici. »Sjedio je tu sav naiduven od oholosti,« — prisjećahu se surovo najzloradiji, — »smatrao se svecem, pred njim su padali na koljena, i on je to primao kao nešto, što mu pripada.« »Zloupotrebljavao je tajnu ispovijedi« s pakosnim šaptanjem nadovezivahu najvatreniji protivnici staraštva, i to čak i najstariji kaluđeri, najgrublji bogomoljci, pravi posnici i šutljivci, koji su zašutjeli za života pokojnikova, a sad iznenada otvorili svoja usta, što je već samo po sebi bilo strašno, jer su njihove riječi silno djelovale na mlade i još kolebljive kaluđere. Sve je to pažljivo slušao i obdorski gost, kaluđerčić od svetog Silvestra, duboko uzdišući i klimajući glavom: »Da, vidi se, pravo je juče sudio otac Ferapont« razmišljaše on za sebe, kad se iznenada pojavi sam otac Ferapont; baš kao da je namjerno izišao, da uveća uzbuđenje.

Već sam prije spomenuo, da je on rijetko kad izlazio iz svoje drvene ćelije u pčelinjaku, čak ni u crkvu nije već odavno zalazio te da su mu to kao suludu dopuštali, ne vezujući ga pravilom, koje je za sve vrijedilo. Ali, ako ćemo reći pravu istinu, dopuštalo mu se sve to, jer je to bilo nužno. Ta bilo bi nekako zazorno tako velika isposnika i šutljivca, koji se molio dan i noć (i koji je čak često klečeći za-

spao), neprestano opterećivati općim pravilom, ako se on sam nije htio tome da podvrgne. »On je svetiji od nas svih i podnosi više, nego što pravila propisuju,« govorili su kaluđeri, »a ako ne dolazi u crkvu, onda to znači, da on sam najbolje zna, kada treba da dođe, on ima svoje vlastito pravilo.« A da se izbjegne vjerojatnom prigovaranju i sablazni, ostavljali su oca Feraponta na miru. Kao što je bilo već svima poznato, otac Ferapont nije baš jako volio starca Zosimu. A sad je odjedamput doprla i do njega, u njegovu ćeliju, vijest, »da je sud božji drukčiji nego čovječji, i da je on pretekao prirodu«. Po svoj prilici mu je prvi dotrčao i donio tu vijest obdorski gost, koji ga je juče posjetio i od njega otišao užasnut. Spomenuo sam također, da je otac Pajsij, koji je čvrsto i nepokolebljivo stajao i čitao nad ljesom, iako nije mogao čuti i vidjeti, što se zbiva izvan ćelije, ipak u srcu svome sve glavno naslućivao, jer je svoju okolinu savršeno poznao. Nije bio zbunjen, i sve buduće događaje očekivao je bez straha i pratio pronicavim pogledom, što će se izleći iz tog nemira, iako je, međutim već u duhu bio stvorio predodžbu o tome. Ali iznenada potrese njegov sluh neobična galama u predsoblju, koja je već očito narušavala red. Vrata se širom otvoriše i na pragu se pojavi otac Ferapont. Iza njega, kao što se primjećivalo, i čak jasno vidjelo iz ćelije, sakupilo se na ulazu mnogo kaluđera, koji su ga pratili, a među njima bijaše i svjetovnjaka. Međutim, pratioci nisu ušli, niti su se uspeli na doksat, nego su zastali i čekali, što će dalje reći i učiniti otac Ferapont, jer su predosjećali, i to čak s nekim strahom, uza svu svoju drskost, da on nije badava došao. Otac Ferapont zastade na pragu, podigne ruke, a ispod njegove desne ruke provirivale su oštre i radoznale očice obdorskog gosta, koji se jedini nije mogao suzdržati, nego je, gonjen prevelikom svojom znatiželjom, ustrčao za ocem Ferapantom uz stepenice. A svi ostali ustuknuše naprotiv u nekom iznenadnom strahu još jače, čim su se vrata uz tresak širom otvorila. Otac Ferapont, uzdi-gavši ruke iznenada viknu:

— Izgoneći izgonim! — i odmah se počeo okretati redom na sve četiri strane, križati rukom sva četiri zida i sva četiri kuta u ćeliji. Ovo, što je radio otac Ferapont, odmah su razumjeli njegovi pratioci, jer su oni znali, da on uvijek tako

radi, kadgod uđe, i da ne će sjesti, ni riječi progovoriti, dok ne izagna nečistu silu.

— Sotono, izadi, sotono, izadi! — ponovi on uz svaki znak križa. — Izgoneći izgonim! — viknu on opet. Bio je u svojoj gruboj mantiji, potpasan konopcem. Ispod konopljane košulje provirivala su njegova gola prsa, obrasla sijedom dlakom. Noge su mu bile sasvim bose. Čim je stao da maše rukama, počeo se tresti i zvečati grube verige, što ih je nosio ispod mantije. Otac Pajsij prekinu čitanje, zakorači naprijed i stade pred njega kao da nešto iščekuje.

— Zašto si došao, časni oče? Zašto narušavaš red? Zašto buniš smjerno stado? — reče on naposljetku, gledajući ga strogo.

— Radi čega si došao? Što moliš? U što vjeruješ? — prodera se otac Ferapont, kreveljeći se kao lud. — Došao sam da izagnam ovdašnje vaše goste, đavole pogane. Vidim, mnogo ih se nakupilo za moga odsuća. Izmet ću ih brezovom metlom.

— Nečistog izgoniš, a možda mu i sam služiš, — produži otac Pajsij bez straha, — i tko može za sebe reći: »svet sam?« Zar ti, oče?

— Pogan sam, a ne svct. Ne sjedam u naslonjač i ne ću da mi se klanjaju kao idolu! — zagrmi otac Ferapont. — Sada ljudi upropašćuju svetu vjeru. Pokojnik je, ovaj svetac vaš, — on se okrenu gomili, pokazujući prstom na lijes, — poricao đavole. Purgativ je protiv đavola davao. Evo su se kod vas nalegli kao pauci po kutovima. A danas je i sam zasmrdio. U tome vidim veliko znamenje gospodnje.

A to se zaista jedamput desilo za života oca Zosime. Jednom se kaluđeru počela u snu javljati nečista sila, kasnije i na javi. Kada je to u najvećem strahu povjerio starcu, savjetovao mu je on, da se neprekidno moli i što strože posti. A kad nije ni to pomoglo, savjctova mu da, ne ostavljajući posla i molitve, uzme jedan lijek. Zbog toga su se onda mnogi sablažnjavali i, klimajući glavama, razgovarali među sobom, — a najviše otac Ferapont, koga su odmah izvijestili neki klevetnici o toj »neobičnoj« odredbi starčevoj u ovom specijalnom slučaju.

— Izlazi, oče! — zapovjednički reče otac Pajsij, — ne sude ljudi, već bog. Možda, ovdje vidimo takvo »znamenje«,

koje nisi u stanju da shvatiš ni ti, ni ja, ni itko drugi. Izlazi, oče, i ne buni stada! — ponovi on odlučno.

— Postova se nije držao prema svom kaluđerskom činu, zato se pojavilo i znamenje. Ovo je jasno, a kriti, to je grijeh! — nikako nije htio da se smiri mahnuti zanešenjak, koji bijaše pao u vatru. — Dao se namamiti slatkišima, gospođe su mu donosile u džepovima, sladio se čajem, žrtvu je prinosio svom trbuhu, punio ga slastima, a um svoj oholio mislima... Zato je i posramljen...

— Lakoumne su tvoje riječi, oče, — reče otac Pajsij povišenim glasom, — divim se tvome postu i tvojim podvizima, ali su lakoumne riječi tvoje, kao da ih je izrekao mlađić iz svijeta, nepostojan i djetinjeg razuma. Ta izlazi, oče, zapovijedam ti — zagrmi na kraju otac Pajsij.

— Izaći ću! — progovori otac Ferapont, zbunjen, ali još uvijek srdit. — Vi, učenici! Zato, što ste velika uma, uznosite se nad mojim ništavilom. Došao sam ovamo nešto pismen, a ovdje sam zaboravio i ono, što sam znao; sam gospod bog zaštitio je mene malena od vaše premudrosti.

Otac Pajsij stajao je tik uz njega i čekao ustrajno. Otac Ferapont šućaše časak i odjedamput se snuždi, pritisne desni dlan na obraz te, gledajući lijes pokojnog starca, reče zapijevajući:

— Sutra će nad njim pjevati »Pomoćnika i Pokrovitelja« — divan kanon, a nada mnom, kad crknem, samo »Koja slast u životu« — stihirčicu¹, — reče on u suzama i turobno. — Uzoholiše se i uzniješe, pusto je ovo mjesto! — zavapi on iznenada kao lud i, mahnuvši rukom, okrenu se brzo i s doksata siđe naglo niz stepenice. Gomila, što ga je dolje čekala, sva se uskomeša; neki su odmah pošli za njim, a drugi su otezali, jer je ćelija bila još uvijek otvorena, a otac Pajsij, koji je izašao odmah za ocem Ferapontom na doksat, stajao je i motrio. A razlučeni starac, ne bijaše još sve svršio: kad je odmakao nekih dvadeset koraka, on se odjedamput okrenu prema suncu, koje je bilo na zalasku, podigne više sebe obje ruke i, kao da ga je tkogod pokosio ljosnu na zemlju uz strašan krik:

¹ Kada se iznosi tijelo (iz ćelije u crkvi i poslije opijela iz crkve na groblje) monaha ili shimonaha, pjeva se stihira »Koja slast u životu«... A ako je pokojnik bio jeroshimonah, onda se pjeva kanon: »Pomoćnik i Pokrovitelj«.